

KOMPENDIJ O (NEO)LIBERALIZMU

SAŽETAK:

Kapitalizam bez izvjesnog liberalizma ne može. Ali, sudeći po kritikama, neoliberalizam je pretjerao i uvelike premašio okvire kapitalizmu „primjerenih sloboda“. Neoliberalizam oživljava klasičnu liberalnu sumnju u sposobnost države da upravlja ekonomijom. Averzija je prema „velikoj vladi“ i državnoj intervenciji, u neoliberalnoj eri, zadobila različite teorijske oblike. Monetarizam, teorija javnog izbora, racionalna očekivanja i ekonomika ponude svoje su sumnje u državnu intervenciju i njezinu učinkovitost izražavali na različite načine i zbog različitih razloga. Očito, vlada (država) jest nesavršena. Ali i tržište, priznaju to i liberali i neoliberali, jest nesavršeno. Tako će ovaj nesavršeni kapitalistički svijet i dalje nastojati „popraviti“ kako pristalice tzv. slobodnog tržišta, tako i zagovornici državne intervencije.

Ključne riječi: klasični liberalizam, socijalni liberalizam, inkluzivni liberalizam, egalitarni liberalizam, neoliberalizam, monetarizam, teorija javnog izbora, racionalna očekivanja, ekonomika ponude,

1. Uvod

Vrijeme krize je vrijeme preispitivanja. Vladajuća je ekonomska paradigma – neoliberalizam-zasuta brojnim kritikama. Naravno, kapitalizam bez izvjesnog liberalizma ne može. Ali, čini se, sudeći prema kritikama, neoliberalizam je pretjerao i uvelike premašio okvire kapitalizmu „primjerenih sloboda“.

„Bitka“ između tržišta i države dobiva novo poglavlje, a kapitalizam, moguće, novi odnos snaga između tržišta i države. Ovo odmjeravanje snaga prati kapitalizam od njegovih (merkantilističkih) početaka.

Merkantilističko je učenje ali i praksa etablirala sveobuhvatnu kontrolu vladara nad ekonomskim životom. Fiziokratski će *laissez-faire* i klasična škola – klasični liberali ustati protiv gotovo neograničene ekonomske dominacije države.

2. Klasični liberalizam

Klasični liberalizam će merkantilistički amalgam države i tržišta pretvoriti u (teorijski i praktično) dominantno tržište i supsidijarnu državu. Ali, držimo, ta je Smithova država ipak bila više od „noćnog čuvara“. Naime Smithova politička ekonomija jest istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda. Ali tek u rukama „državnika ili zakonodavca ona jest u stanju realizirati dva različita cilja, prvo, pribaviti održavanje ili obilan dohodak narodu, ili bolje: omogućiti narodu da sebi pribavi obilan dohodak ili održavanje: i drugo, opskrbiti državu ili zajednicu dohotkom dovoljnim za javne službe“. (Smith, 2005:419) Smithovom je dominantnom tržištu potrebna država privržena idejama individualizma i liberalizma. Ovaj će ambijent, sukladno Smithovu učenju, poput nevidljive ruke izvući najbolje iz naših nagona za stjecanjem i isticanjem, naših

* Gajev trg 7, 31000 Osijek
E-mail: ivan@efos.hr

sebičnih i toliko ljudskih interesa. Vjeruje se dakle da ništa nije u stanju u tolikoj mjeri motivirati (posredstvom tržišta) čovjeka kao njegova vlastita dobrobit i dobrobit njegovih najbližih.

Riječju, gospodarski se život ne može oblikovati po volji države jer je to protivno iskonskim porivima i prirodi čovjeka. Prema tome, Smith nije dokazivao da država loše upravlja gospodarstvom, već da njime uopće ne može upravljati. Kako Drucker duhovito veli, Smith se nije slagao s time da slonovi lošije lete od lastavica. Država, budući da je slon, uopće ne može letjeti. (Drucker, 1992:53)

Nabrajajući funkcije države – vladara (obrana, pravosuđe) Smith će ustvrditi, budući da tržište (konkurencija) ipak nije nepomučeno dobro, da je dužnost države podizati i uzdržavati „one javne ustanove i one javne radove koji, iako mogu biti u najvećoj mjeri korisni za neko veliko društvo, ipak su takve prirode da profit nikada ne bi mogao nadoknaditi izdatke pojedincu ili malom broju pojedinaca, i zbog čega se ne može očekivati da će ih podići ili uzdržavati bilo koji pojedinac ili manji broj pojedinaca“. (Smith, 2005:696)

Klasična liberalna agenda zahtijeva slobodnu unutarnju ali i vanjsku trgovinu. Smithova teorija apsolutnih prednosti će „načelo ... svakog mudrog oca obitelji da nikada ne pokuša načiniti kod kuće ono što će ga više stajati da načini nego da kupi“ (Smith, 2005:446) protegnuti na funkcioniranje nacionalne ekonomije. Dakle „ako nas jedna strana zemlja može opskrbiti nekom robom jeftinije nego što je mi sami možemo načiniti, bolje je kupiti je izvjesnim dijelom proizvoda naše vlastite radinosti koja se upotrebljava na način kojim postizemo izvjesnu prednost.“ (Smith, 2005:447)

Međutim tek će Ricardova teorija komparativnih prednosti merkantilističku *zero-sum game* pretvoriti u *win-win* poziciju svih sudionika vanjskotrgovinske igre. Ricardo će ustvrditi da će koristi od specijalizacije i trgovine biti čak i u slučaju da pojedina zemlja ima apsolutnu prednost u proizvodnji svih dobara kojima se trguje. Ovo bijaše moćan argument protiv državne intervencije u vanjskoj trgovini.

Spomenut ćemo i krute Ricardove stavove kada je u pitanju položaj radnika, a znane kao željezni zakon nadnice: „... rad je skup kad je rijedak, a jeftin kad ga ima obilno „Upravo kad tržišna cijena rada prelazi njegovu prirodnu cijenu, onda je stanje radnika povoljno i sretno ...“ (Ricardo, 1983:118) Ovo međutim sretno stanje ne može potrajati. Nesretna je, ali i zakonita posljedica ovoga

povoljnog stanja radnika povećanje njihova broja. Nadnice „ponovo padaju na svoju prirodnu cijenu, a zaista zbog protudjelovanja katkad padaju i ispod te cijene“. (Ricardo, 1983:118) Neumorni nagon za razmnožavanjem razlog je siromaštva i bijede radnika.¹

I stoga, „kao sve ostale ugovore, tako treba i najamnice prepustiti poštenoj i slobodnoj konkurenciji tržišta i ne treba ih nikada ograničavati zahvatom zakonodavstva.“ (Ricardo, 1983:124)

Klasični se liberalizam, evidentno, sve do pojave Johna Stuarta Milla, nije opterećivao pitanjima raspodjele moći odnosno socijalnim pitanjima. Ipak, Smith će upozoriti na nejednaki položaj poslodavaca i radnika. Kada poslodavci sklope dogovor o smanjivanju nadnica, zakon tolerira ovakvu vrst sporazuma. Međutim „kad bi radnici sklopili suprotan sporazum iste vrste ... zakon bi ih veoma strogo kaznio. Kad bi zakon postupao nepristrano, on bi i s poslodavcima postupao na isti način.“ (Smith, 2005:168)

Neki će učenje posljednjega klasika, ali i socijalnog reformatora, Johna Stuarta Milla držati toliko značajnim da će uz njegovo ime vezati nastanak novog ili socijalnog liberalizma. (Mahon i Macdonald, 2009:186) Isti će autori ustvrditi da Millov novi ili socijalni liberalizam (koji nastaje krajem 19. stoljeća) svoju stvarnu, praktičnu realizaciju doživljava u Keynesovo doba.

Slavna je Millova dihotomija – podjela na ekonomske zakone proizvodnje i društvene zakone raspodjele. Zakoni proizvodnje su nepromjenljivi, ali su zakoni raspodjele podložni promjeni. Zakoni su raspodjele „gotovo u potpunosti stvar ljudske volje i institucija“. (Ekelund i Hebert, 1997:174) Ukratko, Mill, a zbog toga što osobna sloboda zahtijeva da „svi krenu pravedno“, zagovara progresivne poreze na nasljedstvo. Kada je u pitanju oporezivanje dohotka primjereniji su proporcionalni porezi budući da oni neće demotivirati one radišnije i štedljivije. Raspodjela dohotka ima voditi ka jednakosti prilika. U Millovu svijetu pomoć je siromašnima neupitna baš kao i državno financiranje školovanja djece siromašnih, itd.

Millovo teorijsko „popravljanje“ kapitalizma relaksira strogi (Ricardov, prije svega) klasični

¹ Očigledan je ovdje utjecaj još jednoga poznatoga klasika – Thomasa Roberta Malthusa. Uostalom, pišući o Zakonu o siromasima Ricardo govori o vještoj Malthusovoj ruci koja je razotkrila svu naopakost pomoći siromašnima jer oni (zakoni – nap. autora) ne idu „za tim da se popravi stanje sirotinje, nego da se pogorša stanje i bogataša i sirotinje“. (Ricardo, 1983:12)

liberalizam, a da pritom ne dovodi u pitanje bit klasične tradicije i učenja. Držimo da posljednja klasična jabuka nije pala daleko od klasičnog stabla. Stoga se slažemo s mišljenjem da je Mill „jasno stajao unutar klasične tradicije reafirmiranjem maksime da bi *laissez faire* trebao biti pravilo te da svako odstupanje od njega, ako ga ne traži neko veliko dobro, jest zasigurno zlo.“ (Ekelund i Hebert, 1997:188) Mill će navesti i nekoliko iznimaka od *laissez faire* pravila. Državna intervencija glede zaštite potrošača, školovanja, zaštite okoliša, reguliranja javnih usluga te javnog dobročinstva, neki su od primjera.

I još nešto, Mill će preuzevši Ricardovo učenje o opadajućim profitnim stopama i budućem stacionarnom stanju, doći do sličnih zaključaka. Međutim Millovo stacionarno stanje (za razliku od Ricardove tmurne budućnosti bez napretka) može biti čak i poželjno. Naime usporavanje ekonomskih aktivnosti omogućuje da se, u većoj mjeri, pozornost posveti individualnom neekonomskom i ekonomskom blagostanju i zadovoljstvu. Millov kriterij dobrog društva jest individualna sreća, zadovoljstvo i napredovanje.

Moguće su stoga u pravu oni koji razliku između klasičnog i novog, socijalnog liberalizma vide u tome što „novi liberalizam shvaća slobodu kao nešto više od negativne slobode klasičnog liberalizma:2 on (novi liberalizam – nap. autora) također uključuje pozitivne slobode prilike i osobnog razvitka.“ (O'Connor, Orloff i Shaver, 1999:50) Najnovija je teorijska reinkarnacija Millova, novog liberalizma znana kao inkluzivni liberalizam.³

Poznato je i Millovo odricanje od klasičnog fonda nadnica kako bi mogao pokazati svoju naklonost radničkim sindikatima ili, bolje, naklonost prema radničkom organiziranju i društvenim reformama ga je nagnala promijeniti svoj stav prema doktrini o fondu nadnica.

Namjera nam bijaše pokazati da klasični stav nije konzistentan u onoj mjeri u kojoj se to često misli. Međutim klasična je liberalna država podložna tržištu, supsidijarna i komplementarna, ali i dovoljno snažna provoditi protržišnu politiku. Ova je politika, politika privržena „nevidljivoj ruci“,

privatnom vlasništvu i osobnim slobodama, bila u funkciji ekonomskog rasta.

Poslije Smitha ortodokсна se ekonomska teorija (klasična i neoklasična) nije opterećivala makroekonomskom problematikom. Ekonomika je tako sve do Keynesa bila mikroekonomika. Razlog tome bijaše još jedan „proizvod“ klasične škole – Sayov zakon. Sayov zakon će ustvrditi da ponuda stvara vlastitu potražnju. Ova jednostavna konstatacija znači da ukupni dohodak zarađen proizvodnjom nekog outputa mora biti jednak vrijednosti tog outputa te da u ekonomiji ne postoji gubitak kupovne moći – ljudi štede samo u onoj mjeri u kojoj i investiraju. Ukoliko ljudi i štede više no što investiraju cijene padaju kako bi se prilagodile manjem dohotku. Potrošnja je opet osigurana, a kupovna moć nepromijenjena. (Galbraith, 1995:57) Kapitalistička ekonomija, sukladno Sayovom tumačenju, automatski osigurava punu zaposlenost i visoke stope rasta. Loša ekonomska vremena posljedica su „previše države“, čija intervencija i uplitanje „kvvari“ funkcioniranje tržišta.

Unatoč nekim sumnjama izraženim unutar klasičnih redova (Malthus, npr.) Jean Baptiste Say i njegov su zakon vladali sve do velike depresije. Tada Sayov zakon i klasičnu⁴ liberalnu paradigmatiku ukida Keynesova (mandarinska) revolucija.

3. Keynesov egalitarni liberalizam

Velika je depresija pokazala svu ranjivost kapitalističke ekonomije. Nezaposlenost, taj stari problem, jest problem koji Keynes pokušava riješiti. Rješenje je problema zahtijevalo drugačiju i značajniju ulogu države. Keynes smatra, a rečeno u jednom pismu Rooseveltu, „apsolutno najvažnijim povećanje nacionalne kupovne moći, i to takvo povećanje koje bi proizišlo iz društvenog trošenja financiarnog zajmova“. (Harrod, 1951:121) Naime, ukoliko štednja premaši postojeće investicije smanjit će se potrošnja te se gomilaju zalihe, smanjuje se broj zaposlenih, smanjuje se proizvodnja. Ovo će trajati sve dotle dok se štednja i investicije ne uravnoteže i to, naravno, na razini nepotpune zaposlenosti.

Terapija se nameće sama po sebi. Treba suzbiti štetno djelovanje štednje, i to na način da država investira. Tako se ravnoteža može postići na visokoj razini proizvodnje i pune zaposlenosti.

² Klasičnom se dakle liberalizmu pripisuje shvaćanje individualne slobode kao mogućnost da svatko ide za svojim privatnim interesom „slobodan od“, bez uplitanja, ometanja ostalih.

³ Inkluzivni je liberalizam posvećen ispravljanju individualnih nesavršenosti, nedostataka (*individual failures*) stvaranjem uvjeta u kojima svi mogu razviti svoje potencijale (cjeloživotno obrazovanje, npr.), a sve kako bi se smanjila nezaposlenost.

⁴ Pod prethodnom teorijom, a koju ima obuhvatiti njegova šira, opća teorija, Keynes podrazumijeva klasičnu i neoklasičnu ekonomiku – od Smitha i Ricarda sve do Marshalla i Pigoua.

Država dakle a to jest temeljna Keynesova poruka, mora biti odgovorna za stvaranje uvjeta pune zaposlenosti. Ukratko, Keynes preporuča povećanje državne potrošnje u kriznim vremenima. Fiskalna ali i monetarna politika postaju snažno oruđe stabiliziranja poslovnog ciklusa. Keynes bitno mijenja, a u korist države, klasični odnos snaga tržišta i države.

Mnogi će razdoblje kapitalizma inspirirano i pod utjecajem Keynesovog učenja nazvati zlatnim dobom kontroliranog kapitalizma. Keynesijanska doktrina snažne i aktivne države, politika pune zaposlenosti, regulacija tržišta, progresivni porezi, ekstenzivni socijalni programi dadoše, kroz gotovo tri desetljeća (od otprilike 1945. do 1975. godine), doista dobre ekonomske rezultate ali i liberalizmu suvremeno ekonomsko značenje. (Steger i Roy, 2010)

„Keynes u biti bijaše liberal u najboljem smislu te riječi. Dugogodišnji član Britanske liberalne stranke prezirao je konzervativce i u isto vrijeme nije bio blizak Radničkoj stranci budući da je vjerovao kako je njihova klasna baza preuska.“ (Newman, 1952:392)

Sam se Keynes i njegova nova vrsta „egalitarnih liberala“ (Steger i Roy, 2010:5) nije, dakako, slagala s marksističkim učenjem.

„Kako mogu prihvatiti doktrinu koja se postavlja kao Biblija, iznad i izvan svake kritike, zastarjeli ekonomski tekst za koji znam da je ne samo znanstveno pogrešan već i nezanimljiv i potpuno nepripremljiv za suvremeni svijet? Kako mogu pristati uz vjerovanje koje je sklonije mulju nego ribi, koje uzdiže neuki proletarijat iznad građanstva i inteligencije koja, unatoč svojim manama, nosi sjeme svih ljudskih dostignuća? (Keynes, 1932:300) Doista nije čudno što ljevica Keynesa doživljava i kritizira kao apologeta kapitalizma i klase kojoj je pripadao.

Kritika je međutim bilo i s desnice. Širenje funkcija države može se shvatiti kao podrivanje individualizma, ali Keynes to jačanje države i funkcija vlade shvaća kao jedino praktično sredstvo očuvanja kapitalizma i osobne inicijative. Ekonomske prednosti individualizma, a koje su posljedica upotrebe osobnog interesa i njegova nastojanja na ekonomskoj učinkovitosti i inovaciji, dadu se sačuvati bez uništenja kapitalizma.

„Stoga zamišljam da će se podružljivo investiranje u priličnoj mjeri pokazati jednim načinom kako osigurati približno punu zaposlenost, no to uopće ne isključuje niz kompromisa i putova

kojima javne vlasti surađuju s privatnim poduzetnicima. Ali izvan toga je teško izvući očite prednosti za sustav državnog socijalizma koji bi obuhvatio većinu vidova gospodarskog života zajednice. Nije preuzimanje vlasništva nad sredstvima za proizvodnju ključna stvar koju država mora učiniti.“ (Keynes, 1987:213) Totalitarna država „ubija“ ono najbolje u kapitalizmu, ona eutanazira individualizam i njegove ekonomske i političke prednosti. Ako kapitalistička ekonomija zahtijeva proširenu ulogu države, očigledno se ne može dovesti u pitanje cjelokupni sustav kapitalističkog individualizma. Stoga u Keynesovom učenju „ostaje vrlo široko polje djelovanja za očitovanje privatnog poduzetništva i odgovornosti pojedinca. U tim će područjima još uvijek vrijediti uobičajene prednosti individualizma.“ (Keynes, 1987:214)

Danas je ovaj keynesijanski paket tržišta i države poznat kao ugrađeni liberalizam (Harvey, 2005:10) odnosno egalitarni liberalizam. (Steger i Roy, 2010:9) Bez obzira na to kako ga nazivali, ugrađeni ili egalitarni liberalizam znači postojanje države posvećene „popravljanju“ dvaju najvećih grijeha kapitalizma – nezaposlenosti i nejednake raspodjele dohotka i bogatstva.

„Fiskalna i monetarna politika, obično znane kao keynesijanske politike, upotrebljavane su kako bi prigušile poslovni ciklus i osigurale približno punu zaposlenost. 'Klasni kompromis' između kapitala i rada je općenito smatran ključnim jamstvom domaćeg mira. Države su aktivno intervenirale u industrijskoj politici i postavljale standarde socijalne plaće, konstruirajući različite sustave blagostanja (zdravstvena skrb, obrazovanje, itd.)“ (Harvey, 2005:11)

Sedamdesete godine prošloga stoljeća dovode do prekretnice. Ekonomska kriza sedamdesetih uključivala je veliku nezaposlenost, inflaciju te pad korporacijskih profita. Stagflacija je razgradila ugrađeni liberalizam, detronizirala egalitarni libe-

ralizam (keynesijanizam)⁵ i priliku pružila novoj vrsti liberala i liberalizma. Riječ je, dakako, o neoliberalima i neoliberalizmu – oživljavanju doktrine klasičnog liberalizma u uvjetima globalizacije. U situaciji kada je keynesijanska država iscrpila svoje mogućnosti glede visokih stopa rasta u najrazvijenijim kapitalističkim društvima, alternativa tipa „još više države, “držimo, i nije bila sasvim konkurentna. Stoga se kao jedini odgovor na posustalu keynesijansku doktrinu javio neoliberalizam koji oživljava klasičnu sumnju u sposobnost države da upravlja ekonomijom. Neoliberalizam je, dakako, opcija koja znači „još manje države.“ Naprosto stoga što neoliberalizam i ekonomske ideje inspirirane neoliberalizmom državnu intervenciju smatraju prije problemom nego li rješenjem problema.⁶

4. Neoliberalizam

Nastanak se neoliberalizma veže uz „Društvo Mont Pelerin“, koje je 1947. godine osnovao Friedrich August von Hayek. Jedan od viđenijih članova Društva bijaše još jedan predstavnik mlade austrijske škole – Ludwig von Mises i, naravno,

5 Neki će (Palley, 2005) ustvrditi da su ustoličenju neoliberalizma kao vladajuće ekonomske ortodoksije definitivno pridonijele i neke slabosti i podjele unutar keynesijanizma. Naime, sam je Keynes vjerovao da teorija granične proizvodnosti determinira raspodjelu dohodaka. Prema tome radnici bivaju plaćeni sukladno njihovu doprinosu poduzeću. Na ovome se pitanju keynesijanci podijeliše. Europski keynesijanci (postkeynesijanci) smatrahu da raspodjela dohodaka ne ovisi samo o relativnoj oskudnosti čimbenika i njihovoj proizvodnosti već, u značajnoj mjeri, i o institucionalnim aranžmanima. Američki su keynesijanci (nekeynesijanci) međutim prihvatili mišljenje prema kojemu su radnici plaćeni „onoliko koliko vrijede.“ Ovakvo stanje stvari doista nije uporište postojanja sindikata i ne opravdava državnu intervenciju na tržištu rada.

Sljedeća je „slabost“ keynesijanizma vjerovanje da su cijene, a posebice plaće, rigidne te su kao takve, uzrok nezaposlenosti. Naime radnici su zarobljenici „novčane iluzije“ i ne pristaju na pad nominalnih plaća. Stvar je jasna. Niže nominalne plaće trebale bi značiti niže cijene. Ovo ima značiti povećanje realnog novca ili kupovne moći, a što ima dovesti do povećanja potrošnje i rasta agregatne potražnje. Dakle pad cijena i pad nominalnih plaća može riješiti problem nezaposlenosti. Nekeynesijanci su podupirali keynesijansku monetarnu i fiskalnu politiku pune zaposlenosti budući da su vjerovali da su cijene i nominalne plaće u praksi rigidne. Sve navedeno otvara put neoliberalnim zahtjevima da se ekonomska politika fokusira, umjesto na pitanje pune zaposlenosti, na stvaranje „fleksibilnijeg“ tržišta rada i fleksibilnih plaća.

6 Monetarizam (Milton Friedman), teorija javnog izbora (James Buchanan), racionalna očekivanja (Robert Lucas) i, uz navedene nobelovce, manje respektabilna, ali i svojevremeno vrlo utjecajna, ekonomika ponude (Arthur Laffer) svoje su sumnje u državnu intervenciju i njezinu učinkovitost izražavali na različite načine i zbog različitih razloga.

Milton Friedman. Cilj ove male skupine ekonomista, filozofa, povjesničara bijaše zauzeti plimu kolektivizma u Europi nakon II. svjetskog rata. Intelektualni vođa Društva, pa dakle i teorijski otac neoliberalizma bijaše Hayek.

Hayek će, sukladno klasičnoj tradiciji, komplimentirati (uz poneku ogradu) tržištu i njegovoj izvrsnosti. „Sustav cijena omogućuje poduzetnicima da, vodeći računa o relativno malom broju cijena, onako kako strojovođa nadgleda kazaljke malog broja brojanika, svoje aktivnosti prilagode aktivnostima drugih poduzetnika.“ (Hayek, 2001:82) Tržište – konkurencija jest ponajbolji koordinator individualnih napora ali i čuvar individualnih sloboda.⁷ Moguće će zvučati banalno, no Hayek sljedeće slobode drži nedodirljivima: „nužno je, prije svega, da stranke na tržištu mogu slobodno prodavati i kupovati, po bilo kojoj cijeni za koju mogu naći partnera u transakciji te da svatko može slobodno proizvoditi, prodavati i kupovati bilo što se može proizvoditi ili prodavati. Isto je tako važno da stupanje u različite poslove svima bude otvoreno pod jednakim uvjetima...“ (Hayek, 2001:71)

Državu, određeni tip države, Hayek doživljava kao prijetnju slobodi. Koplja se dakle lome oko ekonomskog planiranja, ne o pitanju njegove nužnosti, već o pitanju njegova nositelja. „Centralizirano planiranje pretpostavlja da probleme rješava zajednica umjesto pojedinca, što dalje pretpostavlja da o relativnoj važnosti različitih potreba odlučuje zajednica, zapravo njezini predstavnici... Gospodarska kontrola nije samo kontrola nad jednim područjem ljudskoga života, odvojivim od ostalih; to je kontrola nad sredstvima potrebnim za sve naše ciljeve. Onaj tko nadgleda ta sredstva mora odlučivati i kojim se ciljevima mora služiti, koje vrednote treba vrednovati više, a koje manje, što ljudi trebaju vjerovati i čemu težiti.“ (Hayek, 2001:116)

Iako dakle država može ugroziti individualne slobode, sofisticirani (Hayekov) neoliberalizam ne tvrdi da tržište odnosno individualna sloboda može opstati bez države. Tržište ne može brinuti o svemu.

„Ni u jednom sustavu koji se može racionalno braniti država ne može raditi baš ništa.“ (Hayek, 2001:73)

Prva je, dakako, pretpostavka funkcioniranja tržišnog sustava „pametno organiziran i stalno

7konkurentno je tržište jedini sustav dizajniran tako da kroz decentralizaciju minimizira moć čovjeka nad čovjekom.“ (Mises i Hayek, 1997:168)

prilagodljiv pravni okvir...sprečavanje prijave i podvale (uključujući i zlorabljenje neznanja), velik je i ni u kojem slučaju još u potpunosti ostvaren cilj zakonodavne djelatnosti.“ (Hayek 2001:73) Liberalnoj tradiciji nije strano (pozvasmo se u tom smislu na Smithov autoritet) angažiranje države u zadovoljavanju kolektivnih potreba (javne ustanove i javni radovi) budući da te potrebe može zadovoljiti samo „agencija“ koja posjeduje moć oporezivanja.

Hayek će ustvrditi da je on „posljednja osoba koja bi porekla kako je povećanje blagostanja i povećanje gustoće naseljenosti stanovništva povećalo broj kolektivnih potreba koje država može i treba zadovoljiti.“ (Mises i Hayek, 1997:181) Ali, zamjenu tržišta (konkurencije) državnom intervencijom iznuditi će i pojava eksternalija. Neoliberalizam se ni u ovom slučaju (baš kao ni u slučaju proizvodnje javnih dobara) neće pozvati na autoritet tržišta.

„Tako npr. postavljanje oznaka na cestama ili – u najvećem broju slučajeva – opskrbljivanje samih cesta ne može platiti svaki pojedinačni korisnik. Isto tako, pojedini štetni učinci deforestacije, nekih metoda poljodjelstva ili dima i buke iz tvornice, mogu ići na teret vlasnika ili onih koji su spremni prihvatiti štetu uz određenu naknadu. U takvim slučajevima moramo iznaći zamjenu za reguliranje pomoću mehanizma cijena. No činjenica da se ondje gdje se uvjeti za valjano funkcioniranje konkurencije ne mogu stvoriti (nego se moramo uteći izravnom reguliranju vlasti) nije razlog za otklanjanje konkurencije i tamo gdje ona može funkcionirati.“ (Hayek, 2001:72) Slično će ustvrditi i Fukuyama. „Naime tržište pretežito dobro radi, ali koji put i zataji pa se država jednostavno mora umiješati. Negativne eksternalije neće nestati same od sebe.“ (Fukuyama, 2003:129)

Neoliberalizam se dakle ne drži slijepo tržišta i individualnog izbora. Također, neoliberalizmu nije moguće pripisati ekološku neosjetljivost te nespremnost i nesposobnost internalizacije (prije svega, negativnih) eksternalija.⁸ Market *failure* nužno zahtijeva državnu intervenciju.

A što sa socijalnom neosjetljivošću neoliberalizma? Generira li neoliberalizam tolike socijalne troškove – tenzije da je „slobodno tržište“ nužno kratkog vijeka i čak nespojivo s demokracijom?⁹

8 Doduše, još jedan nobelovac i profesor u Chicagu, Ronald Coase, će ustvrditi da tržište jest u stanju, u nročitim okolnostima, samostalno, bez pomoći državne intervencije, internalizirati eksternaliju.

9 „Demokracija i slobodna tržišta su protivnici, ne saveznici.“ (Gray, 2002:37)

Doista je grubo i nepopularno reći da „u tržišnoj privredi u kojoj niti jedna osoba ili skupina ne određuje što tko dobiva, a udio pojedinaca uvijek zavisi od mnogo okolnosti koje nitko ne može predvidjeti, cijelo shvaćanje socijalne ili distributivne pravde prazno je i besmisleno, i stoga nikad neće postojati suglasnost što je pravedno u tom smislu.“ (Mises i Hayek, 1997:181) Ipak, „u slobodnom društvu možemo, naravno, postaviti razinu ispod koje nitko ne treba pasti, tako da izvan tržišta pružimo osiguranje protiv nesreća za svakoga.“ (Mises i Hayek, 1997:184) Nadalje, „nema razloga zbog kojega u društvu koje je doseglo opću razinu blagostanja (kakvu je doseglo naše) prva vrsta sigurnosti10 ne bi bila zajamčena svima bez ugrožavanja opće slobode... Nesumnjivo je da se svakome može osigurati stanovit minimum hrane, boravišta i odjeće, dostatan za održavanje zdravlja i radne sposobnosti... Tamo gdje – kao u slučaju bolesti i nesreće – ne pomažu želja da se nevolje izbjegniju naporu da se prebrode njihove posljedice,...“, razlozi za pomoć države u organiziranju obuhvatnih sustava socijalne skrbi vrlo su jaki...Između države koja tako osigurava veću sigurnost i očuvanja osobne slobode nema načelne nepomirljivosti... Istoj kategoriji pripada i povećanje sigurnosti posredstvom državne pomoći žrtvama 'Božjih čina' kao što su potresi i poplave.“ (Hayek, 2001:140)

Ovdje, doista, nije u pitanju država blagostanja ali nije riječ ni o socijalnoj neosjetljivosti. Prioritetne vrijednosti kojima neoliberalna država ima definitivno služiti jesu tržište i pojedinac. Država stvara uvjete u kojima pojedinci mogu iskusiti slobodu, između ostaloga i slobodu sudjelovanja u tržišnoj razmjeni. Dakako, i Hayek masovnu nezaposlenost prepoznaje kao jedan od najtežih problema našega vremena. Naravno, keynesijanska politika realizacije približno pune zaposlenosti nije Hayeku po volji stoga što svekolika ekonomska aktivnost u sve većoj mjeri ima ovisiti o „usmjerenosti i obujmu vladinih troškova.“ (Hayek, 2001:141) Mnogi ekonomisti lijek za nezaposlenost traže na polju monetarne politike, a što, po Hayeku, nije nespojivo čak ni s liberalizmom devetnaestog stoljeća. (Hayek, 2001:141) Ovime Hayek najavljuje pojavu svoga slavnog sljedbenika Milтона Friedmana i monetarizma. Friedman, karizmatični profesor iz Chicaga i prvi među monetaristima, preuzet će neoliberalno vodstvo te neoliberalizam pretvoriti u

10 Prva vrsta sigurnosti, prema Hayeku, jest sigurnost dostupna svima i koja ne predstavlja nikakvu povlasticu.

vladajuću ekonomsku ortodoksiju.

Monetaristi svoju pozornost fokusiraju na problem inflacije. Deficitarno trošenje „velike“ i vrlo aktivne keynesijanske države dobro je došlo u kriznim vremenima, ali se proračunski viškovi ili uravnoteženi proračuni rijetko ostvaruju u „dobrim“ vremenima. Keynesijanska načela, smatraju monetaristi, ekonomiju čine izrazito ranjivom glede inflacije. Friedman vjeruje, dakako, u učinkovitost ekonomije slobodnog tržišta. Ali toj stabilnoj, samoregularajućoj, tržištem upravljanoj ekonomiji valja pružiti stabilni monetarni okvir. Naime, Friedman će ustvrditi, a na osnovi proučavanja monetarne povijesti, da su depresije vezane uz smanjenja količine novca u optjecaju (i obrnuto) te da su snažne inflacije uvijek praćene značajnim povećanjem količine novca (i obrnuto).

„Velika depresija koja je zahvatila Sjedinjene Države nije bila znak inherentne nestabilnosti sustava privatnog poduzetništva, već svjedočanstvo o šteti koju može pričiniti nekolicina pojedinaca kada u rukama ima golemu moć nad monetarnim sistemom jedne zemlje.“ (Friedman, 1992:59)

Diskrecijska monetarna politika predstavlja prijetnju individualnoj slobodi budući da neovisna monetarna moć u najvećoj mjeri utječe na cijene i zaposlenost u ekonomiji. Valja obuzdati monetarnu moć, valja nevješto vođenu diskrecijsku monetarnu politiku¹¹ podvrgnuti pravilima kako bi prestala nanositi štetu pojedincima. Friedmanovo monetarno pravilo nalaže rast novčane mase usklađen sa dostižnim gospodarskim rastom.

Neoliberalna se monetaristička košarica sastoji od, na friedmanovski način, „prigušene“ države (monetarna politika je obuzdana monetarnim pravilom, a slično vrijedi i za fiskalnu politiku – ona ima biti vođena načelom uravnoteženog proračuna) te standardne, (neo)liberalne vjere u tržište kao ponajboljeg branitelja ekonomskih, a onda i političkih sloboda. Ali, i prema Friedmanovom dictumu tržište ne može postojati bez države i budući da nije savršeno, potrebna mu je „država koja provodi pravo i poredak, utvrđuje vlasnička prava, služi kao sredstvo za preinaku vlasničkih prava i

11 „U Friedmanovu je viđenju funkcioniranje Odbora federalnih rezervi bilo nalik onome nervoznoga tinejdžera koji uči voziti. Kad pritiska ubrzivač (tj. povećava količinu novca), naš plahi početnik često daje automobilu previše goriva; kad ugazi na kočnice (smanjuje količinu novca), čini to pretvrdo...Umjesto glatkoga kretanja putanjom gospodarskoga rasta, privreda se izvrgava uzastopnim zastojima i kretanjima, te pri tome dolazi do inflacije i/ili depresije...“ (Ekelund i Hebert, 1997:550)

drugih pravila ekonomske igre, koja presuđuje u sporovima oko interpretacije pravila, osigurava važnost ugovora, promiče konkurenciju, osigurava monetarni okvir, angažira se u aktivnostima protiv tehničkih monopola i nastoji prevladati susjedske efekte koji se općenito smatraju dovoljno važnim da opravdavaju intervenciju države, država koja nadopunjuje milosrđe i obitelj u zaštiti neodgovornih, bilo umobolnih ili djece... Dosljedan liberal nije anarhist. (Friedman, 1992:44)

I dok Smith (2005:446) ludošću i opasnom umišljenošću drži pokušaj upravljanja ekonomijom – pokušaj državnika da privatnim ljudima određuje kako trebaju upotrebljavati svoje kapitale, Friedman će diskrecijsko makroekonomsko petljanje države smatrati nevještim i štetnim te će ga ograničiti pravilima. Uvjerjenje, činjenica da je država, vlada, nesavršena bit će produbljena i osnažena učenjem teorije javnog izbora. Klasično – neoklasičnu presumpciju o racionalnosti (ali i sebičnosti) čovjeka u ekonomskoj sferi njegova života, Buchanan i Tullock će proširiti i na druge aspekte (politički, javni) čovjekova života. Od tada (pedesete godine prošloga stoljeća) počinje živjeti još jedna (Nobelom nagrađena)¹² neoliberalna teorija – teorija javnog izbora. Teorija javnog izbora jest teorija neoliberalne provenijencije budući da i ona predstavlja svojevrsnu reakciju na keynesijansko zagovaranje državne intervencije. Državna intervencija ne mora uvijek i nužno biti društveno korisna. Država (vlada) nije apriori dobromamjerni agent kojemu su na umu isključivo interesi javnosti. Government failure jest posljedica jednostavne činjenice da vladu čine racionalni ljudi koji, naravno, vode računa o svojim interesima (vlada nastoji povećati svoj utjecaj, moć, ponovni izbor, itd.). Poput Friedmana, predstavnici teorije javnog izbora zagovaraju uravnoteženi proračun. Ide se toliko daleko da se predlaže zakonska zabrana proračunskog deficita.¹³ Nesposobnost državne politike da ostvari društveno dobro (government failure), predstavnici će teorije javnog izbora učiniti sklonima privatizaciji, a moguće su najpoznatiji po analizi rent – seeking aktivnosti. U tom smislu Landreth i Colander (2002:83) će korijene teorije javnog izbora naći, dakako, u klasičnom, Smithovom učenju. Smith će analizirajući merkantilističke argumente u korist državne intervencije (reguliranje domaće i vanjske trgovine) zaključiti,

12 Buchanan je Nobelovu nagradu primio 1986. godine.

13 Nekorektno je da jedna generacija, bilježeći proračunske deficite, zadužujući se, poboljšava svoje blagostanje i standard na račun budućih generacija.

a taj zaključak ne bijaše tek teorijske naravi već se temeljio na Smithovom opažanju funkcioniranja države svoga doba, kako državna intervencija ne bijaše u funkciji proklamiranoga društvenog dobra već bogaćenja trgovaca. Država, takva kakva jest, čini više lošega nego dobrog.

Isto, klasično, smithovsko ishodište ima i škola racionalnih očekivanja. Znana je i kao nova klasična ekonomika. Smith će naime ustvrditi kako država nije u stanju manipulirati pojedincima na tržištu. „Ekonomski planer izgleda zamišlja da može raspoređivati različite pripadnike društva jednako lako kao što ruka raspoređuje različite figure po šahovskoj ploči. On ne uzima u obzir da figure na šahovskoj ploči nemaju nikakvo drugo načelo kretanja nego ono što im ga ruka utisne, ali da na velikoj šahovskoj ploči ljudskoga društva svaka pojedina figura ima vlastito načelo kretanja, posve različito od onoga koje bi joj zakonodavac poželio utisnuti.“ (Smith, 1976:325)

U interpretaciji nove klasične ekonomike figure na velikoj šahovskoj ploči ljudskoga društva – ekonomski agenti ne samo da imaju vlastito načelo kretanja već su obdareni racionalnim očekivanjima – sposobnošću anticipiranja učinaka diskrecijskih politika države (vlade).

Naime keynesijanska je škola razvila ekonometrijske modele (Tinbergen, Klein) koji htjedoše predviđati događanja u ekonomiji. Posustajanju vjere u prognostičku moć ovih makroekonomskih modela pridonio je i nobelovac Robert Lucas, prvi među novim klasicima. Lucas će ustvrditi¹⁴, jednostavno rečeno, da ekonomisti griješe kada pretpostavljaju da će odnosi čije postojanje utvrdiše postojati i onda kada se okolnosti promijene. Riječju, ako se ekonomski agenti ponašaju na određeni način, pogrešno je očekivati da će se ono ponašati na isti način kada se uvjeti odnosno ekonomska politika promijene. Brzo učeći potrošači i proizvođači prilagođavaju se promjenama diskrecijske fiskalne i monetarne politike te na taj način, djelomično ili u potpunosti, amortiziraju učinke politike. Prema tome, država (vlada) može utjecati na događanja u ekonomiji tek kada je njezina ekonomska politika sasvim neočekivana, tek kada uspije iznenaditi ekonomske agente. Ali, država to ne može činiti neprekidno budući da ljudi ubrzo otkrivaju što ekonomska politika smjera. Monetaristi su dopuštali

14 Ova će Lucasova argumentacija postati poznata kao Lucasova kritika ekonometrijskih modela. Riječ je o najpoznatijem i općem mjestu škole racionalnih očekivanja odnosno nove klasične ekonomike.

moćnost da diskrecijska ekspanzivna politika kratkoročno može polučiti određene rezultate glede povećanja zaposlenosti i realnoga agregatnog outputa. Dugoročno, blagotvorni učinci po zaposlenost i realni bruto nacionalni proizvod nestaju, a posljedica svega jest rast inflacije. Učenje je međutim nove klasične ekonomike znatno radikalnije, kritičnije glede keynesijanskog učenja. Iako je pretpostavka o racionalnim očekivanjima u mikroekonomiku uvedena još početkom šezdesetih godina prošloga stoljeća,¹⁵ važnu će ulogu u ekonomskoj teoriji dobiti tek kada, zahvaljujući Lucasu, racionalna očekivanja postanu dijelom makroekonomike. Naime učinkovitost keynesijanske diskrecijske politike računa sa netočnim, neracionalnim ili barem s očekivanjima koja se sporo prilagođavaju. Utoliko je teorija racionalnih očekivanja devastirajuća po Keynesovo učenje. (Landreth i Colander, 2002:429) Racionalna nas očekivanja navode zaključiti kako keynesijanska politika nije neučinkovita samo u dugom vremenskom razdoblju već i u kratkom razdoblju.

Umjetno povećanje agregatne potražnje (karakteristično za keynesijansku makroekonomsku politiku) bijaše pucanj u prazno. Stoga, pozornost valja posvetiti agregatnoj ponudi i onim politikama koje mogu poboljšati performancije ekonomije. Ukratko, ekonomika ponude (komplementarna s monetarizmom i osnažena Lucasovim odobravanjem¹⁶) će inzistirati na smanjenju poreza, restriktivnoj ponudi novca kako bi se kontrolirala inflacija, utvrdila ekonomska stabilnost i ohrabrio investiranje. Nadalje valja povećati mobilnost radne snage, umanjiti snagu sindikata te smanjiti pomoć nezaposlenima kako bi se povećala njihova motivacija da se ponovo zaposle. Međutim uz ove mjere, sasvim razumljive kada je u pitanju učenje neoliberalne orijentacije, Bannock, Baxter i Davis (2003:374) će uz ekonomiku ponude vezati i ona državna uplitanja koja znače povećanje potrošnje radi obrazovanja radnika, promicanje profit – sharing-a radi uklanjanja konflikata i osnivanje državne banke zbog subvencioniranja poduzeća koja uvode nove tehnologije. Mi još dodajemo uravnoteženi proračun i Lafferovu krivulju (osnovu

15 Učinio je to John Muth u svom članku „Rational Expectations and the Theory of Price Movements“, objavljenom 1961. godine.

16 Lucas je i sam bio u potrazi za optimalnim poreznim sustavom. Smatrao je da će američko društvo postati bolje ukoliko se budu slušali savjeti i napuci ekonomike ponude. (Lucas, 1990:314)

naročite fiskalne politike karakteristične za ovo učenje) koja obećava da će smanjenje poreza dovesti do povećanja proračunskih prihoda.¹⁷

5. Umjesto zaključka

Bitka (teorijske naravi) između tržišta i države ne prestaje biti aktualna, ne gubi na svojoj žestini i ne nazire joj se kraj.¹⁸ I doista, što se stvari više mijenjaju (što teorije pro et contra tržišta bivaju brojnije i raznolikije), bit ostaje ista. Moguće je ustvrditi (metaforički, dakako) da na jednoj strani jest merkantilizam ili državna intervencija, a na drugoj strani laissez faire ili slobodno tržište.

Prikazasmo (ukratko) teorije poglavito onih koji su skloni tržištu. Druga je strana, strana koja najavljuje demisiju tržišta, također brojna, a njezina teorijska osnova zaslužuje pozornost. Ali, niti jedna od „sukobljenih“ strana – tržište i država – nije savršena. Stvarna su tržišta, manje ili više, udaljena od svog uzora, tržišta savršene konkurencije. Međutim, držimo, pretjerano je tvrditi da nevidljiva ruka jest nevidljiva stoga što ne postoji. I doista joj je, i u liberalnoj i u neoliberalnoj retorici, potrebna pomoć vidljive, državne ruke. Naravno, liberalizam i neoliberalizam hoće „malu“ vladu (državu), čije ambicije ne uključuju „upravljanje ekonomijom“.

Stoji međutim činjenica da, unatoč teorijskoj dominaciji neoliberalne paradigme, keynesijanska makroekonomska praksa nije bila napuštena. Evidentna je otpornost i ustrajnost makroekonomske intervencije, koja koristeći Keynesovu recepturu, upravlja ekonomskim životom. Međutim i vlade su nesavršene (krive su po gotovo svim točkama optužnice, ne samo, teorije javnog izbora) i tek rijetko, bile „male“ ili „velike“, učinkovite.

Tako će ovaj nesavršeni, kapitalistički svijet i dalje nastojati „popraviti“ kako pobornici slobodnog tržišta, tako i zagovornici državne intervencije. Što će iz toga proizići, možemo tek nagađati. Hoće li to biti neki novi, umjereniji, u većoj mjeri, na teorijskoj i praktičnoj razini, socijalno osjetljiviji neoliberalizam? Hoće li to biti neoliberalizam koji će raspolagati opreznijim pravilima glede funkcioniranja financijskog sustava i koji će smanjiti – ukloniti implicitna jamstva kada je u pitanju spašavanje onih koji su „preveliki da propadnu“? Hoće li to biti neoliberalizam koji je, s tim u svezi, u stanju eliminirati pohlepu povezanu s neodgovornošću? Ili će to biti, na keynesijanskim načelima obnovljeni, kontrolirani kapitalizam, ali brižljiviji glede proračunskih deficita i zaduživanja? Opciju, koja ne računa s tržištem, nećemo niti spomenuti.

17 Arthur Laffer jest najpoznatije ime ekonomike ponude.

18 Fukuyamin entuzijazam i optimizam glede kraja povijesti i njezinog sretnoga kraja (savršenog miksa države i tržišta) bijaše pretjeran i preuranjen.

LITERATURA

1. Bannock, G., Baxter, R. E., Davis, E. (2003.) *Dictionary of Economics*, London, Penguin Books Ltd.
2. Drucker, P. (1992.) *Nova zbilja*, Zagreb, Novi liber
3. Ekelund, R. B., Hebert, R. F. (1997.) *Povijest ekonomske teorije i metode*, Zagreb, Mate
4. Ferguson, N. (2009.) *Uspon novca – Financijska povijest svijeta*, Zagreb, Naklada Ljevak d.o.o.
5. Friedman, M. (1992.) *Kapitalizam i sloboda*, Zagreb, Globus Nakladni zavod, Školska knjiga
6. Fukuyama, F. (1994.) *Kraj povijesti i posljednji čovjek*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada
7. Fukuyama, F. (2003.) *Kraj čovjeka? Naša poslijeljudska budućnost*, Zagreb, Izvori
8. Gray, J. (2002.) *Lažna zora – iluzije globalnog kapitalizma*, Zagreb, Masmmedia
9. Harrod, R. F. (1951.) *The Life of John Maynard Keynes*, London, Macmillan and Co.
10. Harvey, D. (2005.) *A Brief History of Neoliberalism*, New York, Oxford University Press Inc.
11. Hayek, F. A. (2001.) *Put u ropstvo*, Zagreb, KruZak
12. Keynes, J. M. (1932.) *A Short View of Russia*, u knjizi *Essays in Persuasion*, New York, Harcourt Brace Jovanovich
13. Keynes, J. M. (1987.) *Opća teorija zaposlenosti, kamate i novca*, Zagreb, Centar za kulturnu djelatnost
14. Landreth, H., Colander, D.C. (2002.) *History of Economic Thought*, Boston, Houghton Mifflin Company
15. Lucas, R. (1990.) *Supply – Side Economics: An Analytical Review*, Oxford, Economic Papers 42
16. Mahon, R., Macdonald, L. (2009.) *Poverty Policy and Politics in Canada and Mexico: „Inclusive“ Liberalism*, u knjizi *Post – Neoliberalism in the Americas*, New York, Palgrave Macmillan
17. Mises, L., Hayek, F.A. (1997.) *O slobodnom tržištu – Klasični eseji*, Zagreb, Mate
18. Newman, P. C. (1952.) *The Development of Economic Thought*, New York, Prentice Hall Inc.
19. O'Connor, J., Orloff, A. S., Shaver, S. (1999.) *States, Markets, Families: Gender, Liberalism and Social Policy in Australia, Canada, Great Britain and the United States*, Cambridge, Cambridge University Press
20. Palley, I. T. (2005.) *From Keynesianism to Neoliberalism: Shifting Paradigms in Economics*, u knjizi *Neoliberalism: A Critical Reader*, London, Pluto Press
21. Ricardo, D. (1983.) *Načela političke ekonomije*, Zagreb, Centar za kulturnu djelatnost
22. Smith, A. (1976.) *The Theory of Moral Sentiments*, Indianapolis, Liberty Classics
23. Smith, A. (2005.) *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, Poslovni dnevnik, Masmmedia
24. Steger, M. B., Roy, R. K. (2010.) *Neoliberalism – A Very Short Introduction*, New York, Oxford University Press Inc.

Dr. sc. Ivan Ferenčak*
Faculty of Economics in Osijek

COMPENDIUM ON (NEO)LIBERALISM**ABSTRACT**

Capitalism cannot exist without a certain degree of liberalism. However, according to critics, neoliberalism has gone too far and has exceeded the framework of “adequate freedom” of capitalism. Neoliberalism brings to life the classic liberal doubt about the ability of the state to manage the economy. Aversion to “great government” and state intervention has acquired different theoretical forms. Monetarism, public choice theory, rational expectations and supply economics have expressed their doubts about state intervention and its efficiency in different ways and for different reasons. Obviously, the government (state) is not perfect. However, the market is also not perfect, which is admitted by both liberals and neoliberals. Thus, there will be continued attempts by both supporters of so-called free market and supporters of state intervention to “fix” this imperfect, capitalist world.

Key words: Classic neoliberalism, social liberalism, inclusive liberalism, egalitarian liberalism, neoliberalism, monetarism, public choice theory, rational expectations, supply economics.

* Gajev trg 7, 31000 Osijek
 E-mail: ivan@efos.hr